

OSVÁTH GÁBOR*

NYELVI MODERNIZÁCIÓ A KÍNA-KÖZPONTÚ KULTÚRKÖRBE

I. A KULTURÁLIS ÉS NYELVI HÁTTER

Koreát, Japánt és Vietnambot a kínai vallások (konfucianizmus, taoizmus), a kínai politikai rendszer átvétele, valamint a mindezeket közvetítő kínai nyelv hosszú ideig fennálló hivatalos státusza kapcsolja össze egy Kína-központú, többé-kevésbé egységes kulturális térséggé. A kínai civilizációt nem ismerő országokat barbárnak tekintették Koreában, Japánban és Vietnamban, s ez volt az oka annak, hogy náluk a kínai nyelv és írás hasonló szerepet játszott, mint a latin nyelv és írás Európában, az arab nyelv és írás a muszlim világban vagy a buddhizmust közvetítő szanszkrit nyelv és írás Indokína országaiban: Burmában, Thaiföldön, Laoszban és Kambodzsában. A sinocentrikus térség országaiban hosszú ideig úgyszólván csak kínai nyelvű tudományos művek és irodalmi alkotások születtek, a hazai nyelvű művek aránya és jelentősége viszonylag csekély volt. A kínai nyelv és kultúra óriási hatása következtében a térség nyelveiben rendkívüli mértékben felszaporodtak a kínai lexikai elemek: szavak és frazeologizmusok. Koreában például a TANG-dinasztia növekvő befolyása következtében a VIII. századtól kezdve – királyi rendeletre – a földrajzi neveket és a személyneveket is kínaiul kellett megszerkeszteni. Többé-kevésbé hasonló volt a helyzet Vietnamban és részben Japánban is.

A kínai nyelvnek az ókortól fennmaradt, de az élőbeszédtől elszakadt írásos változata, az úgynevezett klasszikus kínai nyelv és írás (*venjen*) Koreában egészen 1895-ig a hivatalos nyelv (és írás) státuszát élvezte, Kínában pedig egészen 1912-ig, a forradalom győzelméig. (Összehasonlításképpen: Magyarországon 1844-ig volt hivatalos nyelv a latin). A koreaiak 1443-ban megalkottak ugyan egy 28 betűs fonetikus írást (mai neve: *hangül*), azonban a tudományos életben egyáltalán nem volt használatos, hiszen a fonetikus, azaz hangjelölő írást – mivel Kínában nem alkalmazták ilyen írásrendszert – az elit jelentős része barbár, következtetésképpen csökkent értékű írásnak tartotta. Csak a XX. században – jórészt keresztény misszionáriusok ösztönzésére – vált az egykor lenézett írás – és vele együtt a koreai nyelv is – a nemzeti önállóság és méltóság jelképévé és a modernizáció egyik leghatékonyabb eszközévé.

Mint említettük, a kínai nyelv és kultúra óriási és megkérdőjelezhetetlen tekintélye miatt a kínai nyelv nagy mértékben hatott a térség nyelveire. Ez a hatás elsősorban a szókészlet terén volt igen jelentős: a kínai eredetű, tehát kínai szótagmorfémákból szerkesztett ún. sino-koreai, sino-japán, sino-vietnami szavak aránya mind a koreai, mind a japán és vietnami nyelvben 50 százalék körül van. Megegyező je-

* BGF Külkereskedelmi Főiskolai Kar, Keleti nyelvek, orosz és magyar mint idegen nyelv tanszéki osztály, főiskolai docens.

lenségre másutt is van példa: az angolban a latin és neolatin (francia) elemek aránya, a perzsában pedig az arabé ennyi (hasonló okokból).

A kínai lexikai elemek óriási részaránya és fontossága következtében a modern, európai mintákon alapuló tudományos terminológia kialakításában a kínai nyelvnek ismét döntő szerep jutott. A sino-centrikus világ tudományának szókészlete szinte teljes mértékben kínai szótagmorfémákból állt össze (a *szótagmorféma* terminus azt jelenti, hogy a kínaiiban minden szótagnak van jelentése). E szótagok kombinálásával Kínán kívül, elsősorban Japánban is keletkeztek neologizmusok, ezeket többnyire átvette a térség többi országa. A kínai lexikai elem a tudományos szövegekben, így például a gazdaságtudománnyal kapcsolatos művekben a terminológia 80 százalékánál is több lehet. Ez azt jelenti, hogy az elvont gondolkodás szókinése szinte teljes egészében a kínai nyelvre vezethető vissza.

A kínai nyelvi hatás talán a koreaiiban a legerősebb. Még az alapszókinés egyes elemeinek a helyére is kínai kölcsönszavak nyomultak be: 江 *kang*, 'folyó', 山 *san* 'hegy', 同生 *tongsaeng* 'öccs' stb. Kína nyomasztó kulturális befolyása miatt csak a XX. század 20-as éveitől kezdve történnek olyan próbálkozások, amelyek a magyar nyelvújítással rokoníthatók, s céljuk a nehezen érthető kínai szakmai terminusok eredeti koreaiival történő cseréje.

A Távol-Kelet számos országa hosszú ideig, egészen a múlt század végéig elzárta magát az európai szellemtől, gyakorlatilag nem volt kapcsolata az európai tudományos élettel. Elsőként Japán ismerte fel a reformok, a változások szükségességét (1868: MEIJI-restauráció). A századforduló körül Kína, Korea és Vietnam is modernizálódni kezdett, próbálkozásaik azonban nem voltak annyira sikeresek, mint Japáné: ez vezetett gyarmati (Korea, Vietnam) és félgymati (Kína) függőségükhöz. A térségben megnövekedett Japán politikai és katonai szerepe, a tudományos és kulturális életben pedig modell-országnak tekintette a kínai, koreai és vietnami értelmiség. Ez azt jelenti, hogy a nagy számú, japánból történő fordítás során a japánok által kínai szótagmorfémákból szerkesztett neologizmusok zömét – mint korábban már utaltunk rá – a kínaiak, koreaiak és vietnamiak is átvették: a koreaiiban például a kínai elemekből szerkesztett szavak 25 százalékát ezért nevezik „japános sino-koreai szónak” (日本式 漢字語 *ilbon-shik hanja*-ő, KIM JUNHAK 1987: 52). Néhány példa a japánból történt átvételre:

Japán neologizmus	Kínai átvétele	Koreai átvétele	Vietnami átvétele
宇宙 <i>uchu</i> 'kozmosz'	<i>yu zhou</i>	<i>udzu</i>	<i>vu tru</i>
討論 <i>toron</i> 'vita'	<i>tao lun</i>	<i>t'oron</i>	<i>thao luan</i>
汽車 <i>kisha</i> 'vonat'	<i>qi che</i>	<i>kich'a</i>	–
現象 <i>genshō</i> 'jelenség'	<i>xian xiang</i>	<i>hyōnsang</i>	<i>hien tuong</i>

A hangalakok eltérésének fonológiai és nyelvtörténeti okai vannak: 1. ezek a nyelvek a saját artikulációs bázisukhoz idomították a kínai szótagokat, 2. a szótagmorfémákat más-más kínai nyelvjárásból és különböző időpontban kölcsönözhatték, 3. az átvétel óta a kínai kiejtés is megváltozhatott, előfordulhat például, hogy a koreai hangalak jobban hasonlít a régi kínai kiejtésre, mint a mai.

Az európai tudományos gondolkodás átvételének szándéka tehát az európai nyelvek megismeréséhez, a modern tudomány európai terminológiájának adaptálásához vezetett.

II. AZ ÁTVÉTEL MÓDJAI

1. Régi kínai szavakat vagy kifejezéseket európai jelentéssel láttak el

A régi Kínában ismeretlen volt például a politikai párt fogalma. Ma ezt a fogalmat a *tang* szóval jelölik (Európában elsősorban *Csang Kaj-sek* pártja, a 國民黨 *Kuomintang* 'Néppárt' szó utótagjaként ismert). A *tang* szó a régi Kínában egy nemzeti csoportot jelölt, később a hatalmi elit belviszályai idején az egyes frakciók elnevezéséül szolgált, s mivel ez a társadalom az érdekcsoportok politikai jelentkezését nem tűrte meg tartósan, ez a kifejezés pejoratív csengést kapott (vö. magyar „pártütés”, „pártoskodás”). Amikor a XIX. és XX. század fordulóján Kínában megfelelő szót kerestek az európai nyelvekben használt 'párt' fogalmának lefordítására, ezt a szót találták a legalkalmasabbnak (POLONYI 1988: 79). A szó koreai változata: *tang*, japán: *tō*, vietnami: *đang*.

Egyetlen szótagú szó jelentése modernizálódott a 性 *hszing* esetében is. Korábbi jelentése csak 'jellem, emberi természet' volt, ezt a jelentést bővítették később Japánban a korábban hiányzó 'nem, nemi' jelentéssel (HERMANOVÁ-NOVOTNÁ 1975: 146–171). Koreai: *sōng*, japán: *sen*, vietnami: *giông*.

A több szótagú neologizmusok között igen érdekes a 'forradalom' szó távol-keleti megfelelőjének eredete. Az európai lineáris történelemfelfogással ellentétben a kínaiakra a ciklikus (vagy dinasztikus) szemlélet volt jellemző. Egy ciklus egy dinasztia uralkodásának felelt meg, és a következőképpen alakult: egy kiválasztott család az Égtől (天 *tian*) megkapja az „égi megbízatást” (天命 *tian-ming*), és dinasztia alapít. A kínai 'forradalom' szó (革命 *ge-ming*; koreai kiejtése: *hyōk-myōng*, japán: *kaku-mei*, vietnami: *cach-mang*) eredeti jelentése „elvágni az (égi) megbízatást”, s a rossz teljesítményt nyújtó dinasztia bukására, a vele kapcsolatos zűrzavarra, háborúskodásra utalt eredetileg, s csak a modernizációs törekvések korában kapta meg a ma is érvényes 'forradalom' jelentést (TAYLOR 1995: 75).

A régi fogalmak modernizálásának érdekes módja az, amikor valamely több szótagú kínai bölcs mondás (közmondás vagy szállóige) két szótagját kiemelik, s az így kapott két szótagú szót európai jelentéssel látják el. A nyugati 'kultúra' fogalom távol-keleti megfelelőjét Japánban ilyen módon alkották meg: 文化 *bun-ka*. Ezt átvették a szomszédai is (kínai olvasata: *wen-hua*, koreai olvasata: *mun-hwa*, vietnami olvasata: *wan-hoa*). A neologizmus a kínai klasszikus irodalom egyik közismert kifejezésének rövidítése: 文治教化 *wen-zhi-jiao-hua* 'írás, kormányzás, nevelés, átalakulás', amely tulajdonképpen azt jelenti, hogy 'kormányozni a népet a tanulás és a művészetek segítségével inkább, mint nyers erőszakkal' (ez a konfucianizmus egyik alapelve). A kifejezésből az 'írás' + 'átalakulás' elemeket vonták össze a kultúra fogalmának érzékeltetésére. (TAYLOR 1995: 76). A kínainak ezek a (többnyire) négy szótagból álló aforizmái, bölcs mondásai (kínai nevük 正語 *chengyu* 'megállapodott szavak') több – az európai civilizációval, tudományos gondolkodással összefüggő – neologizmus megalkotásához szolgáltak forrásul. Ilyen a szintén Japánban alkotott 經濟 *keizai* 'közgazdaság' is, amely a „*Jing shi ji min*” 'Ellenőrizd a világot, mentsd a népet' mondás rövidítése. Kínai ejtése: *jing ji*, koreai: *kyōngche*, vietnami: *kinh tê*.

2. Hangalakot és jelentést együtt vesznek át a kínai szótagmorfémák közvetítésével

Ez meglehetősen nehezen megy, mert a kölcsönzött szó minden szótagjához keresni kell egy hozzá hasonló ejtésű kínai szótagot, hogy le tudják írni kínai írásjegyekkel, a lehetséges kínai szótagok száma viszont mindössze 410. Így lett az angol *club* szó a kínaiban 俱樂部 *ju-le-bu* (együtt + szórakozik + részleg); sino-koreai ejtése *ku-rak-pu*, sino-japán ejtése *ku-ra-bu*, sino-vietnami ejtése *cau-lac-po*. (Ezt a szót is a japánok szerkesztették meg.) Nem mindig sikerült azonban olyan kínai szótagmorfémákat találni, amelyeknek a jelentése valamennyire is fedné a forrásnyelvi jelentést: a kínai *Xiong ya li* országnév kiindulópontja az angol *Hungary* volt, s elemeinek jelentése: 'hun' + 'agyar' + 'érdek', s csak az első szótag, a *hun* utal (tévesen) a szó jelentésére. A mai koreában ezt a – főleg a kínaiban elterjedt – megoldást szinte teljesen kiszorította a forrásnyelvi hangalak koreai fonetikus írással történő közvetlen átvétele: *k'üllöb* 'club', *Höngari* 'Hungary'. A koreában az átírás viszonylag könnyen megy, mivel a kínai négyszáztízzel szemben a koreában több ezer a lehetséges szótagok száma. Ennek oka az, hogy a kínaiban csak két mássalhangzó (*n* és *ng*) lehet szótagzáró, a koreában hét: *m, n, ng, p, l, t, k*. Ma már a japánok is a közvetlen átvételt preferálják annak ellenére, hogy a lehetséges szótagok száma a japán nyelvben a kínainál is kevesebb, mivel csak az /n/ lehet szótagzáró mássalhangzó. A kínai nyelvben a fonológiai nehézségek miatt a közvetlen, tehát hangalakkal történő átvételek száma negyven évvel ezelőtt csak 345 volt (ZDENKÁ-HERMANOVÁ 1968: 312); ma valamivel több lehet. 1975-ös adatok szerint a koreában ez a szám 15 ezer, a japánban ennél is több: 18 ezer (PAE 1975: 334). Az átvétel nem kínai szótagmorfémákkal történő módját részletesebben a 4. pontban tárgyalom.

A különböző cég- és márkanevek adaptálása során általában arra törekednek Kínában, hogy a szótagok kedvező asszociációs lehetőséget nyújtsanak. Ilyen a Siemens neve: 西門子 *Xi men zi* (nyugat + kapu + gyerek, a gyerek szó kicsinyítő képző itt), a Coca Cola neve, amely egy 1930-as pályázaton nyert első díjat: 可口可樂 *Ke kou ke le* (lehet + szájjal + lehet + élvez), a Marlboro neve: 萬寶路 *Wan pao lu* (tízezer + kincs + út) vagy a Martini, amelynek kínai neve a jeles ital intenzív hatására utal: 馬天尼 (ló + rúg + te). Van azonban szép számmal olyan eset is, amikor az egyes szótagok jelentése semmilyen kapcsolatban nincs a szó jelentésével: 三明治 *san ming zhi* (három + világos + kormányoz) 'szendvics'. (Hasonló szerkesztés a fentebb már említett *Xiong ya li* 'Magyarország' is). Természetesen ez a kínaiak számára nem jelent problémát, hiszen ők a több szótagú szót, amikor olvassák, egységként fogják fel, s többnyire nem gondolnak a részelemek jelentésére. Nem kell tehát megsértődnünk az 'agyar' és 'érdek' miatt...

3. Tükörfordításokat alkotnak

A nyugati szakszókincs átvételének legproduktívabb módja a **tükörfordítás**; ez is többnyire a kínai szótagmorfémák segítségével történik (a tükörszók nagy része szintén Japánban jött létre). Három csoportját különíthetjük el (a termonológiát illetően vö. ORSZÁGH 1977: 149–151):

a) **Tüköralakzat** (loan rendition): nem adja vissza pontosan az eredeti jelentést, csak magyarázza, értelmezi azt. Kínai példák (a tónusok jelölését elhagytam):

化學	hua xue	(változás+tudomány)	'kémia'
病理學	bing li xue	(betegség+ok+tudomány)	'patológia'

少數民族	shao shu minzu	(kis+szám+nemzet)	'nemzetiség'
軍國主義	jun guo zhu yi	(katona+ország+izmus)	'militarizmus'
愛國主義	ai guo zhu yi	(szeret+ország+izmus)	'patriotizmus'
共產主義	gong chan zhu yi	(közös+vagyon+izmus)	'kommunizmus'
主義	zhu yi	(úr + eszme)	'izmus'
化	hua	(változás)	'-izáció'
宣教師	xuan jiao shi	(hirdet + vallás + ember)	'misszionárius'
無政府主義	wu zheng fu zhu yi	(nincs + kormány + izmus)	'anarchizmus'
共和國	gong he guo	(közös + virágzás + ország)	'köztársaság'
神秘主義	shen mi zhu yi	(isten + titok + izmus)	'miszticizmus'
愛他主義	ai ta zhu yi	(szeret + másikat + izmus)	'altruizmus'

b) **Valódi tükörszók** (loan translation). Az egyes lexikai elemek jelentését pontosan lefordítja:

自由貿易	zi you mao yi	(szabad+kereskedelem)	'szabadkereskedelem'
產業革命	chan ye ge ming	(ipar+forradalom)	'ipari forradalom'
社會主義	she hui zhu yi	(társadalom+izmus)	'szocializmus'
價格政策	jia ge zheng ce	(ár+politika)	'árpolitika'
赤字	chi zi	(piros+betű)	'deficit' < red letters
黑字	hei zi	(fekete+betű)	'többlet' < black letters
民主主義	min zhu zhu yi	(nép + úr + izmus)	'demokrácia'
都市化	du shi hua	(város + változás)	'urbanizáció'
機械化	ji xie hua	(gép + változás)	'gépesítés'
和平主義	he ping zhu yi	(béke + izáció)	'pacifizmus'

Az is előfordult, hogy a koreaiak a Kínában és Japánban megalkotott tükörfordítást egyaránt átvették, s a két változat szinonimaként él egymás mellett: 鐵道 철도 *ch'öl + to* (vas + út), a kínaiból átvett változat (régies); 鐵路 철로 *ch'öl + lo* (vas + út), a japán nyelvből átvett változat.

c) **Hibridszók** (loan hybrid): az összetett szó egyik eleme megegyezik az angol szó hangalakjával, másik eleme hazai szó, azaz tükörfordítás. Koreai példák (a tükör-szó-elem kivastagítva):

büreik'ü- aek	(液)	< <i>brake liquid</i>	'fékfolyadék'
imp'üleishön- yul	(率)	< <i>inflation-rate</i>	'inflációs ráta'
sogyu -dallö	(石油)	< <i>petrodollar</i>	'olajdollár'
suip -k'wöt'ö	(收入)	< <i>import quota</i>	'importkvóta'

4. Közvetlen átvétel a kínai nyelv megkerülésével

A koreaiiban, japánban és vietnamiban a nyugati lexika adaptációjának igen gyakori módja a forrásnyelvi hangalak **közvetlen átvétele** is, a kínai szótagmorfémákkal történő adaptálás megkerülésével. Ez Koreában a *hangül* nevű hangjelölő betűírás, Japánban a *katakana* szótagírás, Vietnamban pedig a *latin* betűk segítségével történik. Mivel a nyugati civilizációval történő megismerkedés történelmileg rövid idő alatt zajlott le, ezért az igen nagyszámú új dolog és jelenség anyanyelven történő megnevezésére nem mindig maradt elegendő idő. Japánban és Koreában

manapság egyre inkább az USA jelenti a Nyugatot reprezentáló kultúrát, így az angol nyelv vált a kultúrák közötti kommunikáció első számú közvetítőjévé: még a latin ábécé betűit is az angol spelling szabályai szerint ejtik, így például a betűszók esetében (koreai példák): UN > 유엔 *yuen*, IMF > 아이에메프 *aiemep'ŭ*, IPU > 아이피유 *aip'iyu* stb. Az angolból származó kölcsönszók magas arányának kialakulásához az is hozzájárulhatott, hogy a nemzetközi tudományos terminológia és a földrajzi nevek túlnyomó többsége szintén az angol nyelv közvetítésével és angol hangalakban került a koreai és japánba (az alábbi példák a koreaiból valók, a japán kiejtés igen hasonló):

k'at'egori < *category*,
dainomait'ŭ < *dynamite*,
aisot'op'ŭ < *isotope*,
Indoch'aina < *Indochina*,
bok'ŭsait'ŭ < *bauxit*,
baromit'ŏ < *barometer*,
mainosŭ < *minus*
daiamondŭ < *diamond* stb.

A nyugati nyelvekből származó kölcsönszavak megjelenésének két jelentős oka volt: 1. az új szó olyan tárgyat, jelenséget nevez meg, ami a négy tárgyalt nyelvben korábban nem volt meg, 2. a tárgy vagy jelenség ugyan megvolt náluk is, de európai változata annyira különbözött a keletitől, hogy átvették a nyugati nevet, hogy megkülönböztethessék a hasonló hazai fogalomtól. Japán példák:

1. hiányzó tárgy vagy jelenség:

tobaco > *tabako*,
bier > *bīru*, *bed* > *beddo* (nem ágyban aludtak, hanem a *tatamin*),
fork > *hooku* (ők evőpálcikával esznek),
necktai > *nekutai*,
ladies first > *reīdiphāsuto* (ismeretlen volt a nőikkel szembeni udvariasság európai fogalma),
radio > *rajio*;
machine > *mishin* 'varrógép' (jelentésszűküléssel).

2. a Keleten is megszokott tárgy vagy jelenség speciális európai változata:

bath > *basu*,
milk > *miruku* 'tejkrém vagy tehéntej',
rice > *raisu* 'európai étel körítése',
table > *teburu* 'európai, tehát hosszú lábú asztal',
hotel > *hoteru* 'európai bútorzatú szálloda',
letter > *retā* 'postai levél',
drama > *durama* 'európai stílusú dráma' stb.

Pszeudo-anglicizmusok:

base up 'alapfizetés emelése',
nighter 'késő esti baseball mérkőzés'

és sok más ilyen szó (lásd később a koreaiak kapcsolatban).

A nyugati szó az átvétel során fonológiai, morfológiai és jelentéstani változáson megy át. A japán nyelv fonotaktikai szabályai megnehezítik az európai szavak átvételét, hiszen, mint említettük, a japánban igen korlátozott a lehetséges szótagok száma. Ezért a nyugati szó hangalakja gyakran annyira megváltozik, hogy nagyon nehéz az átadó nyelv hangalakjára visszakövetkeztetni. Példa: *steel* > *suchiru*, *come*

back > *kanbaku* ' híresség visszatérése a média világába', *lead* > *rīdo* 'vezetni sportversenyen' stb. Alaktani szempontból figyelemre méltók a hibrid szavak, amelyekben csak az elő- vagy utótag eredeti japán szó: *daisutoraiku* (nagy + strike) 'általános sztrájk', *terebikko* (television + gyerek) 'tévén felnőtt gyerek' (LOVEDAY 1986: 27). A túl hosszúnak talált szavakat lerövidítik: *sexual harrasment* > *sekuhara*, *platform* > *hōmu*. Az utóbbi szó esetében a *plat-* elemet hagyják el, s marad a *form*. Az /f/ fonémát gyakorta /h/-val pótolták; a japánban nem lehet a szótag vagy szó végén /m/, ezért ilyen esetben ők egy záró magánhangzót is odahallanak. Egyéb rövidítések: *ensuto* < *engine stop* 'motorleállás', *hansuto* < *hunger strike* 'éhségsztrájk'.

A rövidítések legérdekesebb példája a japánban a *puro* szó, amelynek a rövidítések miatt hét (!) jelentése alakult ki (MILLER 1980: 253). A hétféle jelentés úgy keletkezett, hogy hét olyan nyugati szó végét hagyták el, amelyek az elején a *pro-* vagy *plo-* szótag volt (a japán nem ismeri az *l* hangot, *r* hanggal pótolja): 1. *puretariya* < német *Proletarier*, 2. *purogramu* < angol *program*, 3. *puropraganda* < angol *propaganda*, 4. *purosuteichūto* < angol *prostitute*, 5. *purofueshonaru* < angol *professional*, 6. *purodakushon* < angol *production*, 7. *purosento* < portugál *procento* vagy német *Procent*. (Ez utóbbi két szó mutatja, hogy nem mindig világos, melyik európai nyelv az átadó). A fonológiai és egyéb nehézségek ellenére a japán nyelv befogadókészsége igen nagy az idegen elemekkel kapcsolatban, ma már a szókészletnek mintegy 10 százaléka nyugati szó, s ezek mintegy 80 százaléka az angolból. Előfordul, hogy ugyanazt a szót több európai nyelvből is átveszik, ilyenkor jelentésbeli munkamegosztás alakulhat ki közöttük. A portugál *carta* a japánban *karuta* 'játékkártya', a német *Karte* > *karute* 'lázlap, kórlap', míg az angol *card* > *kādo* 'katalóguscédula' vagy *kurejitto kādo* < *credit card*. Másik példa: a *garasu* (< holland *glas*) jelentése 'üveg', míg a *gurasu* (< angol *glass*) jelentése 'pohár'; ez utóbbi párhuzamosan létezik a holland *kop* átvételével (*koppu*).

Ugyanabból a nyelvből ugyanazt a szót többféle alakban és jelentéssel vehetik át. Például az angol *check* a japánban három alakban három jelentéssel bír:

1. *chekku* 'bankcsekk',
2. *chekki* 'ruhatári jegy',
3. *chikki* 'csomagjegy vonaton' (MILLER 1980: 252).

Előfordul az is, hogy a régebbi német vagy francia kölcsönszó átadja a helyét az újabb, divatosabb angol szónak (uo. 243–244): ez történt a német *Bett*-ből alkotott *betto* szóval; ma inkább *beddo* (< angol *bed*). Az orvosok a laboratóriumi vizsgálatkor régebben a vért *burutto* néven említették (< német *Blut*), ma inkább *burādo* (< angol *blood*). Az is gyakori jelenség, hogy az eredeti japán, a sino-japán és az európai szó hármassága járul hozzá a jelentések szakosodásához: az eredeti japán *torikeshi* 'eltöröl, érvénytelenít' általános értelmű, vonatkozhat a megrendelés, szerződés érvénytelenítésére, a sino-japán *kaiyaku* absztraktabb jelentéssikra utal: csak a szerződés érvénytelenítését jelentheti, míg az angol eredetű *kyanseru* (< *cancel*) a jegyrendelés, szállodai helyfoglalás törlését jelenti. A 'levél' jelentéssel kapcsolatban is hasonló jelenségről van szó: a hétköznapi nyelvben a az eredeti japán *tegami*, a hivatalos levelezésben a sino-japán *shokan* használatos, az angolból kölcsönzött *retā* (< *letter*) pedig romantikus vagy modernebb hangvételű irományra utal. (TANAKA 1995: 39–49).

A koreai és a japán a magyarhoz képest sokkal kevésbé védekezik az angol szavak térhódításával szemben, ez a jelenség újabban az informatikában is megfigyelhető (koreai példák): a *reset button* ('újraindító billentyű'), *mouse* ('egér'), *keyboard*

('billentyűzet'), *sound card* ('hangkártya'), *password* ('jelszó'), *driver* ('meghajtó') stb. szavaknak nincs hazai megfelelőjük.

Mint említettük, ugyanazt a terminust egyidőben két európai nyelvből is átvették a koreaiak és japánok, napjainkban inkább az angol változatot preferálják (koreai példák): *bet'ong* < *beton* (francia); *k'onk'urit'ü* < *concrete* (angol); *birusü* < *Virus* (német); *bairosü* < *virus* (angol); *büreik'ü* < *bureki* (angolból, japán közvetítéssel); *büreik'ü* < *brake* (angolból, közvetlenül) stb. Észak- és Dél-Korea eltérő politikai orientációját jelzi, hogy míg Délen az angol vagy német, Északon az orosz kiejtés közvetítette az alábbi nemzetközi szavakat:

Észak	Dél	
güruppa	gürup	'csoport'
kkabel	k'eibül	'kábel'
Wengüriya	Hönggari	'Magyarország'
ppürogüramma	p'ürogüraem	'program'
ppürochent'ü	p'örosent'ü	'százalék'
icheologiya	ideologi	'ideológia'

Az angolból átvett lexika különleges csoportját alkotják az angol elemekből megszerkesztett, de az angolban ilyen formában nem létező összetett szavak és kifejezések (pszeudo-angol szavak). Ezen szavak nagy része a japán nyelvben született, s a koreaiak átvették őket. Néhány példa a műszaki nyelvből koreai változatban:

saidü-büreik'ü	(side+brake)	'hand brake'
baek-mirö	(back+mirror)	'review mirror'
p'üront'ü gülesü	(front+glass)	'windscreen'
no-k'üllöch'i	(no+clutcher)	'automatic transmission'
mot'ö-baik'ü	(motor+bike)	'motorcycle'

Egyéb példák átírás nélkül: *goal in* 'score a goal, get married', *old miss* 'spinster', *table speech* 'after dinner speech', *golden hour* 'prime time' ('főműsoridő'), *no cut* 'an uncensored movie, uncensored film', *no tie shirt* 'an openneck(ed) shirt'.

III. A TÁVOL-KELETI SZAKNYELV BIZONYOS SAJÁTOSSÁGAI

A tárgyalt kultúrkör szaknyelvének egyik fontos szemantikai sajátossága, hogy ott is különbséget tesz **konkrét és absztrakt fogalmi szint** között, ahol a magyar vagy más európai nyelvek ezt nem teszik meg, s ez a distinkció sok európai fogalom esetében is megtörtént az átvétel során. Ennek megfelelően számos olyan szinonimapár alakult ki, amelyeknek a fordítása európai nyelvekre csak egyetlen szóval vagy körülírással lehetséges. Az elvontabb jelentésű szó mindig kínai eredetű. Ezek a szinonimapárok eredetük, szerkezeti felépítésük alapján csoportokba sorolhatók. Koreai példák:

A) A konkrét és absztrakt fogalmi szint két, genetikailag eltérő szóval van kifejezve, a konkrét jelentés eredeti koreai, az absztrakt pedig sino-koreai szóval. Néhány példa:

Konkrét (eredeti koreai)	Absztrakt (sino-koreai)	
saram	人間 ingan	'ember'
kap	價格 kagyöök	'ár' (price)
charada	成長 söngchang-hada	'nő, növekedik'
il-hada	勤務 künmu-hada	'dolgozik'
paeuda	工夫 kongbu-hada	'tanul'
ttang	土地 t'ochi	'föld'

sam	生命 saengmyŏng	‘élet’
mulkyŏl	波濤 p’ado	‘hullám’

A szaknyelvi terminológia szócsaládja majdnem minden esetben az absztrakt fogalmi kört jelző sino-koreai szavakra épül, így például: 價格政策 *kagyŏk-chŏngch’aek*, ‘árpolitika’, 價格變動 *kagyŏk-pyŏndong* ‘ármozgás’, 價格引上 *kagyŏk-insang* ‘áremelkedés’ stb. A piacon viszont eredeti koreai szóval kell kérdezni (konkrét sík): *Kaps-i ōlmayeyo?* ‘Mennyi az ára?’ A ‘föld’ fogalom esetében: 土地改革 *t’ochi-kaehyŏk* ‘földreform’; 土地政策 *t’ochi-chŏngch’aek* ‘földpolitika’; a nem szaknyelvben viszont: *memarŭn ttang* ‘száraz, terméketlen föld’ (a *ttang* eredeti koreai szó). A ‘dolgozik’ igének megfelelő koreai szinonimapár egyike (*il-hada*, eredeti koreai) mindenfajta, kedvtelésként űzött munkára is vonatkozhat, míg a sino-koreai *kŭnmu-hada* csak a munkahelyen, fizetésért végzett tevékenységre érvényes, s ilyen értelemben közgazdasági kategória. Ugyanez a distinkció érvényes a ‘tanul’ koreai fordításaira is: a *paeuda* mindenfajta tanulást jelent (pl. tanul biciklizni), míg a sino-koreai 工夫 *kongbu-hada* szervezett iskolai tevékenység. A ‘hullám’ fogalom két koreai megfelelője (*mulkyŏl* és *p’ado*) közül a sino-koreai 波濤 *p’ado* a hivatalosabb, a szaknyelvben gyakori; nem véletlen, hogy a tudományos terminológia megalkotásakor ezt a változatot (helyesebben csak az első szótagját) használták fel: 短波 *tan-p’a* ‘rövidhullám’, 中波 *chung-p’a* ‘középhullám’, 長波 *chang-p’a* ‘hosszúhullám’.

B) Az is gyakori, hogy a konkrét és absztrakt fogalmi szintre utaló szavak mindegyike sino-koreai szó. Okai:

1. A konkrétabb jelentésű nem szaknyelvi fogalom (pl. ‘levél’) is a modern (kínai eredetű) civilizáció (az írás) átvételével függ össze: a 便紙 *p’yŏnchi* közönséges, mindennapi levél, míg a 書信 *sŏshin* a hivatalos, üzleti levelet jelenti.
2. A konkrétabb fogalmat kifejező sino-koreai szó azért a tudományos, szakmai szókészlet része, mert az eredeti korai szavakból régebben nem alakulhatott ki tudományos terminológia. Erre jó példa az ‘élet’ fogalom két sino-koreai szinonimája: a *saenghwal* a mindennapi életre, életmódra utal (經濟生活 *kyŏngche-saenghwal* ‘gazdasági élet’, 家庭生活 *kachŏng-seanghwal* ‘családi élet’, 性生活 *sŏng-saenghwal* ‘nemi élet’; a *saengmyŏng* viszont elvontabb, biológiai értelemben vett életet jelent: 生命學 *saenmyŏng-hak* ‘élettan, biológia’, 生命의根源 *saengmyŏng-ŭi kŭnwŏn* ‘az élet eredete stb. A ‘politika’ szó két sino-koreai megfelelőjét gyakran keverik össze a nyelvtanulók: a 政治 *chŏngch’i* jelenti általában a politikát mint absztrakt jelenséget (政治生活 *chŏngch’i-saenghwal* ‘politikai élet’, 政治家 *chŏngch’iga* ‘politikus’), míg a 政策 *chŏngch’aek* a politikának intézkedésekben megnyilvánuló konkretizálását jelenti: 經濟政策 *kyŏngche-chŏng-ch’aek* ‘gazdaságpolitika’, 假定政策 *kachŏng-chŏng-ch’aek* ‘családpolitika’ stb.
3. A 金 *gŭm* ‘pénz’ jelentésű utótag elhagyása vagy megléte arra utal, hogy a valamely értéket jelző fogalmat általában (absztrakt módon) vagy konkrétan, pénzben kifejezve óhajtunk megnevezni:

賞	sang	‘jutalom’	賞金	‘sang-gŭm	‘jutalom’ (pénzben)
資本	chabon	‘tőke’	資本金	chabon-gŭm	‘tőke’ (pénzben kifejezve)
貸付	taebu	‘kölcson’	貸付金	taebu-gŭm	‘kölcson’ (pénzben kifejezve)
補償	posang	‘kártérítés’	補償金	posang-gŭm	‘kártérítés’ (pénzben kifejezve)
丕稅	(cho)se	‘adó’	税金	se-gŭm	‘adó’ (pénzben kifejezve)

Ha az adóról általában beszélek (**chöse chǒngch'aek** 'adópolitika'), akkor az első változat, ha konkrét adóösszegekről van szó, akkor a második szükséges (**segum-ül ch'enap-hada** nem fizeti be az adót'): a magyar fordításban ez a különbség eltűnik.

4. A 書 -sǒ ('írás') utótag megléte azt fejezi ki, hogy valamely aktus írásban történt-e meg, vagy ezt a tényt a beszélő nem tartotta fontosnak kiemelni.

注文 chumun 'megrendelés' 注文書 chumun-sǒ 'megrendelés' (írásban)

契約 kyeyak 'szerződés' 契約書 kyeyak-sǒ 'szerződés' (írásban)

見積 kyönchök 'kalkuláció' 見積書 kyönchök-sǒ 'kalkuláció' (írásban)

Ez a jelenség az oka annak, hogy a „Beszéljük meg a szerződést!” (**Kyeyak-ül habüi-hapshida!**) és az „Írjuk alá a szerződést!” (**Kyeyak-sǒ-e sǒmyǒng-hapshida!**) mondatokban a 'szerződés' szó koreai fordításai nem cserélhetők fel egymással.

A konkrét és absztrakt fogalmi szint világos elkülönítése, valamint az a tény, hogy a sino-koreai szótagmorfémák kombinálása segítségével az absztrakt szinten belül további változatos jelentésárnyalatok keletkezhetnek, szinonimák szövevényes hálózatát eredményezte. Eerre kiváló példa a magyar 'élet' szó 12 (!) koreai megfelelője, amelyből korábban kettőt már említettem (eredeti koreai: *salm*, *moksum*; sino-koreai: 生 *saeng*, 生命 *saengmyǒng*, 生活 *saenghwal*, 生涯 生存 *saengchon*, 人生 *insaeng*, 平生 *p'yǒngsaeng*, 一生 *ilsaeng*, 生前 *saengchǒn*). Az eredeti koreai szó köznyelvibb, konkrétabb és érzelmi többletet hordozó fogalmat fejez ki ('belefárad az életbe': *salm*, 'életét áldozza': *moksum*), a sino-koreai változatok egzaktabbak és a tudományos terminológiának is részei: 'Darwin **élete**' (*saengae*), 'Darwin **életében**' (*saengchon*), '**életében** először' (*p'yǒngsaeng*) '**életbiztosítást** kötött' (*saengmyǒng*) 'pesszimistán szemléli az **életet**' (*insaeng*) 'stb. A kínai írásjegyeket jól ismerők számára ezek motivált szavak, hiszen tudja például, hogy az utolsó előtti szó esetében nem a biológiai értelemben vett életről (*saengmyǒng*), a mindennapi életről (*saenghwal*) vagy az életúttról (*saengae*) van szó, hanem általában az emberi életről (*insaeng*), hiszen az 人 *in* jelentése 'ember' (kínai ejtése: *zen*), a 生 *saeng* (kínai ejtése: *hszeng*) önmagában is 'élet', tehát a két szótag együtt 'emberi életet' jelent; a magyarra történő fordításban ezt külön nem érdemes érzékeltetnünk. A kínai írásjegyeket nem, vagy csak fogyatékosan ismerők számára az 'élet' fenti sino-koreai megfelelői nem motivált szavak, ezért elsajátításuk nehéz.

Hasonló nehézségekkel jár a tudományos terminológiában oly fontos szerepet játszó 'anyag' szó koreai megfelelőinek elkülönítése is. Mivel az anyag fogalma meglehetősen elvont, eredeti koreai szó nincs is a megnevezésére, a konkrétságot kifejező '(ruha)anyag' kivételével: *kam* vagy *ch'ǒn*. Az absztrakt szinten a következő jelentésárnyalatok léteznek: 物質 *mulchil* 'anyag' (fizikai és filozófiai értelemben), 材料 *chaeryo* 'anyag' (a műhely anyagot igényel), 資料 *charyo* 'anyag' (az újságíró anyagot gyűjt).

A 部分 *pu-bun* szó elő- és utótagja külön-külön és együttesen, összetett szóként is ugyanazt jelenti: 'rész'. Ez az oka annak, hogy a szócsaládjába tartozó szavak megalkotásakor mind az első, mind a második szótag felhasználható volt. A *pu-bun* elő- és utótagja segítségével a következő származékszók hozhatók létre (a leggyakoribbak):

pu

부지 *pu-chi* (rész+föld) 'telek'

pun

분광 *pun-gwang* (rész+fény) 'spektrum'

부장 pu-chang	(rész+főnök)	‘részlegvezető’	분과 pun-gwa	(rész+osztály) ‘szekció’
부품 pu-p’um	(rész+dolog)	‘alkatrész’	분극 pun-gük	(rész+sarok) ‘polarizáció’
부령 puryŏng	(rész+parancs)	‘rendelet’	인분 in-pun	(ember+rész) ‘adag’
부수 pu-su	(rész+szám)	‘példányszám’	분권 pun-kwŏn	(rész+hatalom) ‘decentralizáció’

Megjegyzést érdemel, hogy a *pun* önálló szóként ‘perc’ jelentéssel bír (‘az idő része’), s a törtszámokat is vele fejezik ki a birtokos esetrag segítségével (négyötöd: *오분의 사 o pun-ŭi sa*, tkp. ‘öt résznek a négye’, ‘öt részből négy’; fordított a szórend, mint a magyarban!).

Az absztrakt fogalmi szinten használt, korábban már említett *t’ochi ‘föld’* két szótagjának jelentése szintén megegyezik, és azok külön-külön is produktív szóalkotó képességgel rendelkeznek:

<i>t’o ‘föld’</i>		<i>chi ‘föld’</i>	
kuk-t’o	(ország+föld) ‘felségterület’	chi-gu	(föld+labda) ‘földgömb’
hwang-t’o	(sárga+föld) ‘lőszföld’	chi-chin	(föld+rengés) ‘földrengés’
t’o-sŏng	(föld+csillag) ‘Szaturnusz’	chi-do	(föld+ábra) ‘térkép’
t’o-min	(föld+ember) ‘bennszülött’	chi-ri	(föld+ok) ‘földrajz’

A *pu-pun* és *t’o-chi* típusába tartozó két szótagú szavak kialakulásának oka a régi kínai nyelvben az volt, hogy a rengeteg egyszótagú szót, amelyek között sok volt a homonima, igen könnyen összetéveszthették egymással. Ennek elkerülésére a hasonló jelentésű szótagokat egymással értelmezték, így ezek idővel összetapadtak (TAYLOR 1995: 25–36).

A szaknyelvben, jelentéstani szempontból, a **mennysiséget kifejező fogalmak** használata is meglehetősen eltér az európai nyelvszemlélettől. Mind a koreaiiban, mind a japánban és vietnamiban – a kínai nyelv óriási befolyása miatt – **kettős számrendszer** alakult ki: százig eredeti tőszámnevek és kínai eredetűek egyaránt vannak és egymás szinonimáiként léteznek; száz fölött viszont csak a kínai lexika használatos. A korábban említett distinkció a lexikának erre a rétegére is érvényes. Az eredeti koreai, japán és vietnami számnevek alacsonyabb stílusértékűek, kevésbé udvariasak, a kínai eredetűek választékosabbak, udvariasabbak, s a szaknyelvben, a matematikai és egyéb műveletek esetében, a mértékegységek kifejezésekor – néhány kivételtől eltekintve – szinte kizárólag ezeket használják. A sorszámnevekre ugyanez a kettősség jellemző: a konkrétabb jelentés hazai szóval fejeződik ki (**ch’ŏt sarang** ‘első szerelem’), míg az elvontabb, tudományos vagy politikai fogalom a sino-koreai változat segítségével: **che il ch’a segye tae-jŏn** ‘első világháború’ **che il ch’a tang-tae-hoe** ‘első pártkongresszus’ (koreai példák).

Összefoglalásként elmondható, hogy a kínai elemek és a nyugati terminológia kettős gyűrűjében a koreai, japán és vietnami szaknyelv szókészlete meglehetősen heterogén, igen sok a rokonértelmű szó. A tudományos nyelv elsajátítását jelentősen megnehezíti a nehéz, szinte mindig kínai szótagmorfémákból szerkesztett terminológia, amely számukra (és a koreait tanuló külföldiek számára is) gyakran motiválatlan. Hogy motiválttá tegyék, (s ezáltal megértése könnyebbé válhasson) két út kínálkozik: 1. az etimologizálást segítő (de igen nehéz) kínai írásjegyek megtanulása (ez Japánban követelmény, Koreában nem annyira, Vietnamban viszont egyáltalán nem tanítják), 2. nyelvújítás, a szókincs reformja, azaz a nehéz, kínai eredetű (vagy

európai) lexika felváltása újonnan, hazai elemekből kreált szavakkal. Az első megoldási módozattal kapcsolatban óriási vita folyik Dél-Koreában (vö. OSVÁTH 1995: 40–52), a második módozatot mind Észak-, mind Dél-Koreában alkalmazzák, de ez irányú lépéseiket politikai okokból nem hangolják össze, azaz ugyanarra a szóra Északon és Délen eltérő neologizmus születhet (vö. OSVÁTH 1999). Ez megint csak a nem kívánatos szinonima-túltengés tendenciáját erősíti, hiszen (a magyar nyelvújításhoz hasonlóan) a régi és új lexéma bizonyos ideig még párhuzamosan létezik.

IRODALOM

- HAN SUNG-SU 한성수 (1996): 경제정책론 *Kyöngche-chöngch'aek-ron* [A gazdaság-politika elmélete]. Szöul
- KIM JUN-HAK 김윤학 (1987): 한자말의 토박이말로 맞추기는 데에 따르는 문제와 그 해결책 *Hantsa-mal-üi t'obagi-mal-lo machömgünün dee ttarünün munjewa kü haegyölch'aek* [A sino-koreai szavak eredeti koreaira történő cseréjének problémája és ennek megoldása]. In: *Kug-ö-saenghwal*, 1987 / 8. Szöul, pp. 51–63.
- HERMANOVÁ-NOVOTNÁ (1968): Contributions to the Study of Loan-words and Hybrid Words in Modern Chinese. In: *Archív Orientalni*. Praha, 1968 / 36. pp. 295–325.
- HERMANOVÁ-NOVOTNÁ, ZDENKA (1975): Morphemic Reproductions of Foreign Lexical Models in Modern Chinese. In: *Archív Orientalni*, Praha, 1975 / 43. pp. 146–171.
- LOVEDAY, LEO (1986): *Explorations in Japanese Sociolinguistics*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- MILLER, ROY ANDREW (1980): *The Japanese Language*. Tokyo: Charles E. Tuttle Company.
- ORSZÁGH LÁSZLÓ (1977): *Angol eredetű elemek a magyar szókészletben*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- OSVÁTH GÁBOR (1995): A kínai írásjegyek használatával kapcsolatos dél-koreai vita. In: Osváth Gábor szerk. *Koreai nyelv és kultúra*, Budapest: Külkereskedelmi Főiskola. pp. 40–52.
- OSVÁTH GÁBOR (1996): A koreai modernizáció és az angol nyelv In: *Szakmai füzetek*. Budapest: Külkereskedelmi Főiskola. pp. 165–272.
- OSVÁTH GÁBOR (1999): A koreai nyelv északi és déli változata In: BLASKÓ JÁNOS – KOHN JÁNOS szerk. *A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke*. Szombathely. pp. 235–240.
- POLONYI PÉTER (1988): *Kína története*. Budapest: Kozmosz Könyvek.
- TANAKA, AKIO (1995): *Bevezetés a japán szókészletbe*. Fordította: Hidasi Judit. Budapest: The Japan Foundation Language Institute, Külkereskedelmi Főiskola.
- PAE YANG-SEO (1957): *English Loanwords in Korean* (PhD-disszertáció). University of Texas.
- TAYLOR, INSUP–TAYLOR, M. MARTIN (1995): *Writing and Literacy in Chinese, Korean and Japanese*. Amsterdam / Philadelphia.